

Szerkesztette és a bevezetést írta *Lukácsy Sándor*. Művelt Nép Könyvkiadó, 1952.

A magyar kritika történetének megírása olyan feladat, melyet a polgári irodalom-történetírás még pozitívista módon sem végzett el. Fiatal marxista-leninista irodalom-történetírásunk is meglehetősen távoltartotta magát ettől a területtől, holott Lukács György már 1948 őszén rámutatott az Irodalom-történeti Társaság újjáalakulásakor mondott beszédében; »Az irányok harcának közép-pontba helyezése a legszorosabban összefügg azzal, hogy az irodalomszemlélet, a kritika történetére sokkal nagyobb súlyt kell helyezni, mint ahogy ez eddig történt. A társadalmi felfogás osztályszempontjai itt direkterben, kézzelfoghatóbban nyilvánulnak meg, mint magukban az alkotásokban«. Lukács ezenfelül értékes útmutatásokat is adott néhány jelentős kritikuskunk életművének értékeléséhez (l. *Osvát Ernő: Összes írásairól írt bírálatát és »Megjegyzések egy irodalmi vitához«* c. cikkének Gyulaira vonatkozó megállapításait az Új magyar kultúráért-ban), de mindez eddig még csak igen szerény eredményekre vezetett: kritikánk történetére vonatkozó kutatásokkal csak elvétve találkozunk, többnyire egy-egy nagy írónk utóéletét tárgyaló tanulmányban (pl. *Király I.: Petőfi mint vízvázlatzó, lt. 1949.*). Annál nagyobb várakozással nyúlhatunk hát e vaskos kis kötet után, ami 150 év magyar kritikáját akarja közkinccsé tenni. Várakozásunkat nem csökkenti az, hogy a szerkesztő nem történeti típusú gyűjteményt akart adni, hanem közvetlenül gyakorlati célút, olyat ami tanulságu szolgál mai irodalmunk és irodalmi kritikánk kialakulásához; hiszen a marxista irodalom-történetírásból a történeti szempont és a gyakorlat fontosságának felismerése mindig együtt kell, hogy járjon, ha a kettejük aránya nem is mereven egyszersmindenkorra lerögzített.

Él kell ismerni — különösképpen a könyv úttörő jellegét figyelembevéve — hogy az antológia a várakozásnak, igényeknek sok tekintetben eleget is tesz. A bevezetés számos szempontja helytálló, alkalmazása a hasonló gyűjteményekben a jövőben is kívánatos. Egyetértünk azzal, hogy a kötet elsősorban irodalomról szóló megnyilatkozásokat tartalmaz, más szerzőkre bízva a többi művészeti ágak anyagának áttekintését, s még a szinkritikákból is csak általános esztétikai alapelvekre vonatkozó fejtegetéseket közöl. Teljes mértékben helyeseljük, hogy a válogatás nemcsak a szorosán vett irodalmi bírálatra terjedt ki, hanem igényezett felölelni minden idevonatkozó szöveget akár levelezésben, önéletrajzban, vagy magukban a szépirodalmi művekben talál-

ható (pl. Eötvös megjegyzései az irodalom céljáról a Falu jegyzőjében stb.) kivéve a verses részleteket. Minthogy az irodalomról való elmélkedés nemcsak az írók és esztéták monopóliuma, derék dolog volt a kötetbe felvenni kiváló politikusaink (Széchenyi, Kossuth, Táncsics stb.) vélekedéseit, ezzel is igazolva irodalom és politika szoros összefonódottságát. Ki ne értene egyet azzal a célkitűzéssel, hogy a gyűjtemény minél több méltatlanul elfeledett név felvonultatásával igyekszik illusztrálni milyen szorosan belerőt kultúránkba az irodalmi kritika? S végül, ha nem is minden aggály nélkül, de azt is el tudjuk fogadni, hogy 1772-öt és 1919-et határkönek tekintette szerkesztő, (bár különösen az alsó határ elvileg nehezen indokolható).

Magá a mű két csaknem egyenlő részre oszlik: az első címszavak szerint csoportosítva rövid, néhány sortól pár lapig terjedő idézeteket tartalmaz, a másik szemelvényesen vagy teljesen közöl fontos tanulmányokat Kármánnal kezdve, Adyval végezve a sort. Mindkét fél bővelkedik az eredményekben, de megvannak az azonos hibák is. Míg az első igen jól megválogatott címszavakat, gyűjtési elveket ad (pl. az irodalom aktív társadalomirányító szerepe, az irodalom társadalmi tudatforma volta, nemzeti jelleg, realizmus, népiesség művészi tökéletesség, kritikus magatartás stb.) addig a másodikban a színesség és a helyes történeti szemlélet kell értékelnünk. A kiemelt szövegek nemcsak gondolatébresztők, tartalmasak, hanem többnyire méltón képviselik írójukat is — gondoljunk csak a Nemzet csinosodására, Csokonai Koháryhoz írt levelére, Petőfi előszavára az összes versekhez, Erdélyi Madách értekezésére, Arany írói arcképére Gvadányiról, Zilahy Károly Vajda recenziójára, Ady nagyhatású polemáira, forradalmi »Petőfi nem alkuszik«-jára.

Mindezek valóban a magyar irodalomszemlélet legmaradandóbb megnyilatkozásai közé tartoznak, harcosságuk ma is állásfoglalásra kész, stílusuk megragadó, s amellett teljes műfaji változatosságban képviselik a kritikai mindenegyes típusát: van köztük tanulmány, filozófiai poggyászú kritika (az Erdélyi Jánosé), harcos publicista írás, közérdekű, irodalmi igényű magánlevél. De éppen, mert a válogatás itt igényes volt, s nagyrészt kiolvasható belőle a kötet reprezentatív részének megteremtésére irányuló szándék, kétszeresen feltűnik a tévedés, mely a meg nem felelő mutatvány, vagy kisebb tehetségű kritikus besorolásában nyilatkozik meg.

Hibás Bajza kihagyása a nagy nevek sorából, még akkor is, ha a megelőző részek-

ben már az idézetek hosszú során keresztül ismerkedtünk meg vele. Kár volt Jósika már a maga korában is lapos, rendszertelenül megírt könyvét (Regény és regényízet) olyan rangra emelni, hogy miután már vagy tíz apróbb részletet kaptunk belőle, búcsúzóul még itt is rámerjünk az olvasóra nyolc lapot. A kiválasztott Gyulai-bírálatokról el kell ismernünk, hogy esztétikailag igen fontos fejtegetéseket tartalmaznak. Ez azonban nem jelenti azt, hogy az adott esetben Jókaira nézve helyesen alkalmazzák azokat. Az, hogy a három szemelvény közül kettő egyenesen Jókairól szól, könnyen azt a hitet keltheti az olvasóban, hogy Gyulai legnagyobb érdeme a Jókai ellen folytatott szívós polémia. Általánosságban és idősebb nemzedékeinkben erősen élnek az iskolák által elterjesztett javarészt negatív Jókai-értékelések, amelyek ilyesfajta alátámasztása legalábbis meggondolandó. Természetesen szó sincs arról, hogy Gyulai kifogásainak közlése jogosulatlan, de éppen az »Eppur si muove«-ról írt bírálat igen egyoldalú; emellett a bírálat közlése erősen »húzott«, s »húzótsága« miatt lényegében azt állítja, hogy az egész regény egyetlen nagy hiba. Ezt pedig — hitem szerint — Lukácsy sem írta alá.

Szemere Miklós Darmai Viktort védő felszólalásáról nem ártott lefűjni a port, de a kiemelt helyen való közlése megint csak túlértékelés: az egyébként harmadrendű írók legjobbaink sorába emeli. Ha pedig tisztán a tárgyat tekintjük, akkor is fennáll: hasonló bátorsággal és elvi tisztasággal megírt bírálatot nem lett volna nehéz kikeresni a hetvenes, nyolcvanas évek sokkal számottevőbb ellenzéki kritikusaiból, Reviczkyból, Komjáthyból. Reviczky ugyan belekerült a válogatásba gr. Zichyról írt bírálatának teljes közlésével is, de ez a mutatvány csak afféle »elrettentő bírálat« szellemes kivégzés.

Az esztétikai elemzés szép példáinak bemutatása egyébként is meglehetősen gyenge oldala a kötetnek. Lukácsy a bevezetésben — nagyrészt helyesen — el is utasítja magát az azt a célt, hogy a sematizmus ellen a mult hasonló jellegű megjegyzéseinek erőszakoltan aktualizált csoportosításával védekezzék, de azért lett volna módja küzdeni a sematizmus, különösen kritikánk szegénységére ellen. Igen helyes, ha kritikusainkat, olvasóinkat figyelmeztetjük, hogy a pártosság, hazafiasság, merész és aktuális tárgyválasztás stb. követelményeit már az előtűnkjárt nemzedéknek legjobbjai is kimondták, de ma már alig akadnak olyanok, irodalmi életünkben, akik ezeket az igazságokat történeti bizonyítás nélkül is ne fogadnánk el. Jobban kidomborodhatott volna tehát a speciálisan kritika-elméleti rész, pl. hogyan történik egy gazdag, szétágazó tartalmú

verskötet ismertetése egy kiváló kritikusunknál (pl. Arany bírálata Tompa költeményeiről), milyen legyen a fogyatékoságok kimutatása egy egészében sikerült műben, melyek a drámai dikció értékelésének vagy a vers elemzésnek legmaradandóbb példái, hogyan forrósodik át az analízis stílus, hogy szinte együtt rezdül tárgyával, s mégsem esik be az impresszionista kritika ítélet és bizonyítás nélküli szubjektív lelkendezésébe stb.

Am a kötet az ilyen követelmények kielégítését beosztásával, sőt történeti szempontjaival is már eleve igen erősen megnehezítette. Beosztást említve nem arra gondolok, hogy a formai elemekre jutó fejezetek kiterjedelműek — önmagábanvéve az a kb. 140 lap, ami jutott nekik, nem vezethető kevesnek. De mit használna ez, ha a kiutalt lapokon oly sok aforizmatikus tömörségű, a konkrétságtól távolálló idézetet olvashatunk, ha sokszor inkább jelszavakat, mint érvekkel alátámasztott, s így valóban meggyőző ítéleteket kapunk, ha filológiai teljesség címén túlságosan sok szerző zúdul ránk egy-két mondatral, nem egyszer: közhelyekkel, jelentéktelenségekkel, melyeket mások jobban elmondtak. Az antológia szerkesztői sokszor inkább a felvonultatott idézetek nagy számával akartak hatni, mint azok tartalmi értékeivel, s a reformkori és felvilágosodási rész nem egyszer vadássza a ritkaságokat, hogy egy-egy gondolat első megjelenését, vagy aránylati eltérését is regisztrálja (Baksay Dániel, Döme Károly, Horváth Mihály, Muzáron, Szigethy Gyula, Udvardy János, Tarczy Lajos, Zsomhori József, Kis János stb.)

De az esztétikai elemzés kiszorulását segíti elő a bevezetés azon kijelentése is, hogy 1849 után »ahogy az egyes kisebb irodalmi periódusok követik egymást, minden későbbi korszak gyengébb, silányabb képet nyújt az előzőnél«. Lukácsy szerint »természetesen... a reformkori írói szolgálták a legtöbb szemelvényt s a legmélyebb, legtalálóbb gondolatokat«. Ennek a kijelentésnek igaz voltát a bírálat más helyén akarjuk megvizsgálni, egyelőre csak annyit jegyzünk meg, hogy a reformkori kritika néhány kivétellel alaktól (Kölcsey, helyenként Bajza, kevésbé sikerese Toldy) eltérően nem igen adott példát *egy mű* elmélyült elemzésére. Ez a következő korszaknak, Erdélyinek, Aranynak, Gyulainak, az antológiában oly mostohán kezeli Péterfynek, a teljesen mellőzött Salamonnak stb. vívmánya.

De ha már így a kritikusí hivatás legszebb részének a »jellességek megmutatásának« oly világitó példáitól estünk el, történetesen a X. század második felé s a századforduló haladó kritikájának megismerésére, felelevenítésére? Azt kell mondanunk: nem. Láttuk már Reviczky esetét, de gondoljunk még a kihagyott Bródy Sándorra, aki pedig nem egyszer

beszélte a »Fehér könyv«-ben az orosz irodalomról, az írói hivatásról, a gyengéskén illusztrált Móricz Zsigmondra, vagy arra az igaztalanságra, amely Juhász Gyulát érte éppen legzámottevőbb világháború és forradalmak tüzeiben keletkezett frásainak kimaradásával. Helyet érdemelt volna Tóth Árpád, sőt Szabó Dezső is, Beöthyék egyik legszemlésebb támadója, aki a »forradalmas Ady«-ban kitűnően megrajzolta Ady gyökeres különbségét a nyugati dekadensektől, még akkor is, ha ő maga sohasem tudott menekülni a dekadencia hatásától.

A bevezetés ugyan már előljáróban leszögezi, hogy az anthológiában való előfordulás sűrűsége nem értéktétele, Schöpfung ezért nagyobb kritikus Szemere Miklósnál, ha a neki juttatott hely kevesebb is, mint amazé. Lukácsy szerint Szemere azért érdemel nagyobb helyet, mert az anthológia »sajátos szempontjait« jobban kiélegeti Schöpfungnál. De miféle »sajátos szempontjai« lehettek az antológianak, amelyek Juhász, Bródy, Reviczky, Szabó Dezső stb. ilyesfajta kezelését javasolták? S vajjon annyira nem tanulhatunk ma semmit ígnotustól, a Nyugat korának minden tévedése ellenére is kimagasló szervezőjétől, kritikájától, publicistájától, hogy fél lapot juttatunk neki akkor, amikor Szigethy Gyula Mózes, Zsombori József, ennél kétszer-háromszor nagyobb terjedelemben bölcsekedhetnek, nem is szólva az olyan középszerű ítésekről, mint Garay, vagy Jósika, akik legalább tizenötöszörite annyi helyet kaptak? (aki a »Kísérletek«-be belelapoz, az nemcsak a perzekutor-esztétika elleni harcot találja meg ott, hanem a munkásteremtő irodalom elismerését és várását is l. »Meváltás felé« c. cikkét). S nem kaphatnánk egyetlen hasznos útmutatást sem Ambrustól, a francia realisták e finomérzékű ismerőjétől sem? Így ilyen kihagyások, felületességek stb. után persze könnyű kijelenteni a bevezetésben, hogy a századforduló irodalma vigasztalan pusztaság: »Ügyszólván egyedül Adyt találjuk a küzdő porondon«.

Eszünk ágában sincs kicsinyelni a reformkort, de kétségtelen, hogy az egyenlőtlen fejlődés tényét nem lehet dialektikátlan összefüggésekkel helyettesíteni: a reformkori kritika nem ért fel az akkori írók magaslatára még a korán elhunyt Kölcseyben és Bajzában sem. A realizmus problémái, az irodalom társadalmi tudatforma jellege, az egyes műfajok lehetőségei stb. az akkori gondolatvilágban még kevésbé fontos helyet foglaltak el, hiszen elsősorban a nemzeti jellegért, a kritika jogáért, az irodalom megbecsüléséért kellett küzdeni. Ezért sem helyes tehát e szakasz ilyen nagy-

mértékű kiemelése az ellentmondásosabb, de rendkívül termékeny századvég és Ady-korszak rovására.

Akik és amik kimaradtak:.. Vannak személyek is, de inkább művekre gondolunk. Annyival rosszabb Salamon Ferenc a hason- szórú irodalmi Deák-párti Csengerynél, hogy neki már nem juthatott egy lap?

A liberális és l'art pour l'art-os Osvátnak is vannak figyelemre méltó írásai és főként cselekedetei a fiatal írók önzetlen nevelésére, — ami ma is előtérben áll. De rendben van, mondjunk le azokról akiktől kétesértékű vagy csak rövid szemelvényeket hozhattunk volna, ám mi indokolja egy olyan remek tanulmány teljes mellőzését, mint amit Arany László írt a magyar politikai költészetéről, vagy Mikszáth a realizmusról a Jókai-életrajz utószavában? Miért nem olvashatjuk itt Ady híres Révai József idézte levelét Hatványhoz, melyben azt vitatja, hogy a művészet minden nagyobb, »hatóbb élet koncepciója«, Péterfy részletét valamilyen nagy írónkról: Eötvösről, Jókairól, vagy Aranyról, ahol a realizmus törvényeit kutatja?

A bevezetés a már említett hibán kívül nem tartalmaz tévedéseket, sőt számos elvileg helyes megállapítása van elszórtan. Egészbenvéve mégsem elég magasszínvonalú, nem segít hozzá kritikánk történetének megírásához új szempontokkal, inkább csak a kötet hasznáról, célkitűzéseiről világosít fel. A jegyzetelés gondos, az írói életrajzok, magyarázatok nem egyszer szép állásfoglalást is tartalmaznak mint pl. Péterfy esetében, a sajtóhibáktól is eléggé ment a könyv (csupán az kínos, hogy a hibaigazítóba is csúszott egy sajtóhiba l. »foecunda culpa saecula« helyett, hogy saecula Hor. Carm III. 6.).

Jósika szerint »legszebb hivatásai egyike az ítésetnek valami munkában a szépet, fontosat feltalálni.« »Haladó kritikánk«-ról elmondunk már elismerő szavakat is, s ilyenek kimondására bizonyára lenne még mód. Ha a hibákat oly igen éles megvilágításba helyeztük, azért történt főként, mert bennük irodalomtörténetírásunk néhány jellegzetes gyengeséget ismertük fel: hajlamot az ellentmondásosabb jelenségek kihagyására vagy túlságosan negatív kezelésére, túlértékelést a kevésbé problématis személyek vagy irányok esetében, felületességet az anyaggyűjtésben (csak a század II. felére s a XX. sz. elejére vonatkozólag áll) csekély érdeklődést a sajátos esztétikai tartomány iránt egy balul értelmezett aktualitásnévben.

Nagy Miklós.